

Armin Mikos v. Rohrscheidt, KulTour.pl, Poznań

Religia jako przedmiot poznawczych zainteresowań turysty. Analiza fenomenu i oferty kulturowej turystyki religijnej.

Słowa kluczowe: turystyka religijna, turystyka kulturowa, pielgrzymki, turystyka edukacyjna

Streszczenie: W kontekście aktualnego stanu dyskusji nad turystyką religijną w Polsce autor uzasadnia potrzebę odrębnego badania poznawczo ukierunkowanej aktywności turystycznej odnoszącej się do miejsc i wydarzeń związanych z wierzeniami, nie wynikającej wprost z postawy religijnej i nie uprawianej jako element praktykowania wiary. Na podstawie licznych przykładów aktywności turystycznej i oferty tego rodzaju dokonana zostaje analiza typowych destynacji oraz charakterystyki oferty tej formy turystyki kulturowej. Wskazane są także potencjalne pola badań oraz problemy wymagające kompleksowych rozwiązań w odniesieniu do tego segmentu turystyki kulturowej.

Wprowadzenie

W sytuacji postępującej sekularyzacji Europy z jednej strony (a nie bójmy się przyznać, że także Polski, o czym świadczą choćby kościelne statystyki praktyk religijnych) oraz przyspieszenia procesu indywidualizacji postaw religijnych z drugiej należy oczekiwać, że także zachowania turystyczne w swojej statystycznie ujmowanej masie prędzej czy później będą odwzorowywały światopogląd jednostek. Dla rosnącej liczby ludzi religia przestaje być istotnym składnikiem życia (a nawet zostaje z niego całkowicie usunięta), jednocześnie pozostają oni nią zainteresowani jako jednym z fundamentów własnego kręgu kulturowego, istotnym składnikiem innych kultur albo kluczem dla zrozumienia wydarzeń historycznych czy twórczości artystycznej. To zrozumiałe zainteresowanie stanowi motywację do podejmowania wypraw turystycznych do miejsc związanych z dziejami (różnych) religii, dawnych czy nadal funkcjonujących ośrodków duchowości, miejsc uznawanych za kolebki różnych postaci kultu religijnego, obszarów koncentracji wybitnych wytworów sztuki i architektury powstałych na fundamencie przekonań religijnych lub dla realizacji religijnych celów, a nawet do przemierzania dawnych szlaków pielgrzymich. Nie wszystkie te zachowania dadzą się sklasyfikować jako tradycyjne pielgrzymki czy określane jako tzw. *spiritual tourism* inne sposoby realizacji podróży motywowanej potrzebą religijną, którą wiąże się z poszukiwaniem sensu życia, elementami ascezy lub formacji duchowej i realizuje w drodze do miejsc świętych, w tych miejscach lub w ramach uczestnictwa w wydarzeniach religijnych. Bez wątplenia istnieje także turystyka o charakterze poznawczym i z wyraźniej określoną wiodącą tematyką, odbijającą w tym wypadku osobiste zainteresowania podróżującego religią lub religiami. Te zainteresowania mogą być bardziej trwale lub jedynie powiązane z danym epizodem biografii turysty, mogą wynikać z kontekstu jego edukacji lub aktywności zawodowej albo po prostu ze śledzenia modnych w danym okresie tematów dyskursu publicznego czy nawet z sezonowej promocji określonych destynacji turystycznych, mogą także mieć związek z rocznicowymi obchodami historycznych wydarzeń. Celem niniejszego opracowania jest w pierwszym rzędzie prezentacja szeregu konkretnych zachowań turystycznych i typowych ofert zaspokajających tak ukształtowany popyt (co do tej pory w polskim obszarze refleksji nad turystyką kulturową było zanedbywane), a w drugiej kolejności: uzasadnienie potrzeby uznania w ramach rodzimej naukowej refleksji i dyskusji nad turystyką kulturową tej formy aktywności turystycznej za równorzędny przedmiot systematycznej analizy. Należy się tego domagać już teraz, biorąc pod uwagę, że może ona

już w niedługim czasie stać się dominującą formą turystyki ukierunkowanej na cele religijne. Obok wprowadzenia i podsumowania na tekst składają się trzy części. Pierwsza relacjonuje aktualny stan polskiej dyskusji naukowej na temat (poza-pielgrzymkowej) turystyki religijnej, druga na podstawie wybranych przykładów prezentuje ofertę tej ostatniej, w trzeciej podjęta zostaje próba usystematyzowania najważniejszych typów walorów istotnych dla kulturowych turystów religijnych i głównych sposobów organizacji wykorzystywanej przez nich oferty. Badania były prowadzone metodą kwerendy tematycznej w trzech obszarach: a) analizach naukowych z zakresu turystyki ukierunkowanej na cele i tematy powiązane z religią opublikowanych w ciągu ostatnich 20 lat, b) najnowszych publikacji ofertowych wyspecjalizowanych polskich i europejskich biur podróży - katalogów udostępnianych na międzynarodowych targach turystycznych ITB w Berlinie oraz własnych portali internetowych przedsiębiorstw, wreszcie c) propozycji obszarowej organizacji turystyki z terenu Europy (m.in. szlaków kulturowych, tematycznych centrów turystycznych, lokalnych tras tematycznych). Zastosowano kryterium główne: celów wypraw i tematyki ich programów oraz kryterium dyferencyjne: obecności lub nieobecności elementów stricte religijnych (w tym obrzędowych i formacyjnych) w programie lub ofercie. Z uwagi na cel opracowania (potwierdzenie fenomenu kulturowej turystyki religijnej i uzasadnienie potrzeby odrębnej refleksji nad nim, a nie systematyczna analiza) kwerenda miała charakter wybiórczy i została zakończona po osiągnięciu wyników umożliwiających potwierdzenie założonej hipotezy.

1. Czy istnieje (nie-pielgrzymkowa) turystyka religijna?

Istnienie innej niż pielgrzymowanie aktywności turystycznej ukierunkowanej na miejsca związane z religiami i bezpośrednio z kultem jest oczywiście od dawna zauważane w światowej refleksji nad turystyką kulturową [Smith 1992; Vukonic 1996; Hey 1998; Timothy, Olsen, 2006; Hopfinger i inni 2012]. To rozróżnienie było artykułowane także w polskich analizach dotyczących turystyki. Przed ponad dwudziestu laty wprowadził je do rodzimej refleksji nad turystyką najpoważniejszy krajowy badacz tej problematyki, Antoni Jackowski [1991]. W jednej ze swoich ostatnich publikacji próbuje on dokonać wyraźniejszego rozdzielenia obu tych aktywności turystycznych [Jackowski 2010, s. 26]. Podział ten akceptują także badacze zjawiska turystyki, reprezentujący polskie środowiska kościelne [Ostrowski 1996, s. 354]. Jednak propozycja Jackowskiego, najpierw dzieląca turystów religijnych ze względu na ich motywacje: wyłącznie religijną, religijno-poznawczą oraz wyłącznie poznawczą lub inną [Jackowski 2010, s. 26], a następnie odmawiająca tym ostatnim miana turystów religijnych [s. 28] niezupełnie adekwatnie odwzorowuje rzeczywistość różnorodność ruchu turystycznego koncentrującego się na miejscach związanych z religią. Ponadto lista celów grupy turystów podejmujących z motywów poznawczych wyprawy tematyzowane religijnie nie ogranicza się do ośrodków kultu, jak wydaje się to twierdzić przytaczany autor [s. 26].

Autor niniejszego tekstu już w roku 2008 zaproponował wyraźniejszy podział turystyki ukierunkowanej na cele o profilu religijnym. Podtrzymując zasadniczo podział Jackowskiego, a jednocześnie konsekwentnie utrzymując zaproponowaną i uzasadnioną przez siebie definicję turystyki kulturowej obydwie grupy skrajne uznaje on za turystów kulturowych, wskazując jednocześnie na płynne granice między nimi, warunkujące istnienie grupy pośredniej, motywowanej zarówno religijnie, jak i poznawczo [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 146-148]. W dwa lata później podział ten dodatkowo uwyrażnia, proponując (nadal w ramach turystyki ukierunkowanej na związane z religią miejsca, obiekty i wydarzenia, którą określa jako turystykę religijną) odrębne definicje turystyki religijno-pielgrzymkowej oraz turystyki kulturowo-religijnej [Mikos v. Rohrscheidt 2010, s. 170]. Uczestnicy obydwu form podróżowania kierują się ku miejscom, obiektom lub wydarzeniom o charakterze

religijnym, o ile jednak ci pierwsi są motywowani wyłącznie lub głównie przez pobudki religijne, a w centrum ich aktywności stoi przeżycie o religijnym charakterze, to motyw tych drugich jest natury poznawczej. Zwiedzają oni tę samą grupę celów jako miejsca dziedzictwa kulturowego lub realizując swoje potrzeby edukacyjne, a wspomniane przeżycie nie odgrywa istotnej roli w podejmowaniu decyzji o podjęciu aktywności turystycznej, choć nie jest wykluczone. Zdaniem tego autora istnienie trzeciej, środkowej grupy turystów powodowanych mieszanymi motywami i często realizujących mieszany program wyprawy nie pozwala traktować obydwu analizowanych zjawisk całkowicie rozłącznie, co stanowi dodatkowe uzasadnienie ich rozpatrywania w ramach wspólnej gałęzi turystyki kulturowej.

Twierdzenie Jackowskiego [2010, s. 29] o niezbędnej obecności motywu religijnego wyklucza zdaniem autora bardzo liczną grupę turystów kulturowych o wyraźnie na religię ukierunkowanych *zainteresowaniach*, nie kierujących się jednak opisanymi powyżej religijnymi (to jest wynikającymi z wiary i potrzeby religijnej) *motywami*. Są wśród nich ludzie niewierzący lub przeżywający swoją wiarę nie wystarczająco mocno, by w jej imię podjąć podróż do miejsc świętych albo choćby nie uznający potrzeby podróżowania do nich w ramach praktykowanej postawy religijnej. Jednocześnie jednak interesują się oni miejscami i wydarzeniami religijnymi jako elementami środowiska kulturowego: własnego lub cudzego (wszak są także chrześcijanie zainteresowani genezą, kultem i kulturotwórczą funkcją innych religii). Z kolei postępująca laicyzacja życia społecznego i sekularyzacja Europejczyków obejmująca także indywidualizację życia duchowego i wzrost dystansu wobec instytucji i wspólnot kościelnych, a często zanik praktyk religijnych [Mariański 2006] – niekoniecznie prowadzi do utraty świadomości chrześcijańskich korzeni kultury u osób nią zainteresowanych, a także nie przekreśla ich akceptacji dla religii przynajmniej jako istotnego elementu (współ-fundamentu) ich własnej i zbiorowej (np. narodowej) tożsamości. Ludzie osobiście nie uznający się za członków Kościołów i innych wspólnot religijnych, ale akceptujący tradycyjną religię swojego kręgu kulturowego (np. polski katolicyzm lub szerzej: dzieje chrześcijańskiej Europy) a tym bardziej postawę religijną własnych rodziców jako istotny element swojej kulturowej tożsamości także podejmują podróże ku miejscom świętym i innym ważnym dla dziejów religii. Dla nich taka wyprawa jest czasem i okazją do spojrzenia na religię w nowym świetle - w kontekście integralnego ujęcia własnego kręgu kulturowego. W jeszcze innych przypadkach (w tym nawet u licznych osób zadeklarowanych jako ateści) taka aktywność turystyczna może być efektem i wyrazem pewnego rodzaju sentymentu, formą mentalnego powrotu do środowiska dzieciństwa: do wiary nieżyjących już często rodziców i dziadków. Lista tych motywów jest zapewne znacznie dłuższa, na dziś dzień nie istnieją jeszcze wyniki badań pozwalające ustalić te z nich, które w najwyższym stopniu wpływają na tworzenie popytu na tego rodzaju podróże. Posiadające „profil religijny” miejsca biograficzne wielkich postaci z dziejów religii, miejsca wydarzeń ważnych dla rozwoju religii (jak ruchy i konflikty religijne), regularne wydarzenia towarzyszące jej publicznemu wyznawaniu i manifestujące jej przeżywanie (m.in. tradycyjne lub unikalne obrzędy, ale i wielkie zjazdy), jak również materialne wytwory służące kultowi i życiu religijnemu (wielkie kompleksy klasztorne, pustelnie, monumentalne katedry, kolekcje sztuki religijnej i inne) są zatem przedmiotami zainteresowania i tworzą listę celów podróży w czasie wolnym, których motywy pozostają wyłącznie poznawcze. Liczba takich podróży rośnie, a kwalifikacja zachowań ich uczestników jako turystyki kulturowo-religijnej wydaje się najbardziej adekwatna. Należy także zauważyć, że niemała w naszym kraju (choć jak dotąd z powodu braku szczegółowych badań nie rozpoznana) grupa osób przyznających się do wiary i nawet praktykujących nie akceptuje tradycyjnych form tzw. pielgrzymkowycieczek [Mikos v. Rohrscheidt 2008, s. 150], często organizowanych na niskim poziomie usług, z przewagą starszych uczestników reprezentujących ludowy typ duchowości, z dominującym programem religijnym (w tym odmawianiem tradycyjnych długich modlitw i wykonywaniem śpiewów) także w trakcie przejazdu i z wiodącą rolą duchownych liderów.

Fakt nie korzystania z takiej oferty nie oznacza jednak braku zainteresowania tematyką religijną. Należy przypuszczać, że pojawienie się innego typu oferty napotka na ich zainteresowanie i stopniowo przełoży się na wzrost skali wypraw turystycznych o tematyce religijnej i poznawczym charakterze. Takie same rezultaty w odniesieniu do turystów indywidualnych można przewidywać w przypadku pojawienia się innej niż skierowana do pielgrzymów oferty miejsc świętych oraz innych obiektów stanowiących, gromadzących lub eksploatujących dziedzictwo kulturowe w jego religijnym aspekcie.

Zjawiska turystyczne, opisywane przez szereg zagranicznych [m.in. Richards, Fernandes 2007; Bader, Hopfinger 2012] oraz polskich badaczy – tych ostatnich w odniesieniu tak do krajowej jak i zagranicznej przestrzeni turystycznej [Banaszkiewicz 2010 s.175-176 - dla Rosji; Wiłkońska 2010, s.65 - dla Polski i Izraela] potwierdzają istnienie owych „innych” zainteresowanych religijnie turystów kulturowych i opisują typowe dla nich zachowania. Paweł Różycki omawiając zjawisko turystyki do miejsc świętych wyraźnie wyodrębnia „religijnie obojętnych” lub „świeckich” turystów kulturowych zwiedzających te miejsca traktowane przez nich jako walory kulturowe [Różycki 2008, s. 213]. Ten sam autor w ramach całościowej analizy problematyki ruchu turystycznego tematyzowanego religijnie, zakładając uznanie szerokiego rozumienia turystyki kulturowej, obejmującego także pielgrzymowanie artykułuje potrzebę traktowania pielgrzymowania i zwiedzania miejsc religijnych z motywem poznawczym jako odrębnych form turystyki religijnej [Różycki 2009, s. 158-159]. Dla pełnego zarysowania problemu konieczne jest wskazanie na istnienie stanowiska odwrotnego niż relacjonowany pogląd A. Jackowskiego. Czołowy niemiecki badacz turystyki kulturowej Albrecht Steinecke [2007, s. 109] analizując motywy i szerokie spektrum zachowań turystów ukierunkowanych na historyczne miejsca i obiekty związane z religią (których zalicza do głównych grup turystów kulturowych) odmawia z kolei turystom motywowanym wyłącznie religijnie (w tym głównie pielgrzymom) miana turystów kulturowych właśnie z uwagi na ich wyłącznie lub zasadniczo religijne motywy. Tym samym zalicza on ich aktywność do odrębnej grupy zachowań turystycznych.

2. Religia jako przedmiot fascynacji. Przykłady religijnych podróży kulturowych.

Wydaje się, że już na podstawie wyżej przytoczonych argumentów z dyskusji na temat kulturowej turystyki religijnej wolno przyjąć, iż istnieje grupa turystów, którzy w religii nie szukają sensu życia ani rozwiązania konkretnych problemów, a podróży odbywanej w czasie wolnym ku miejscom świętym lub po szlakach pielgrzymich nie traktują ani jako elementu duchowej formacji, ani okazji do przeżycia religijnego. Dla nich jej podjęcie jest rezultatem zainteresowania, a może nawet głębokiej fascynacji i jednocześnie sposobem na zaspokojenie ich. Niniejszą część opracowania wypełnia zestawienie typowych ofert turystyczno-kulturowych koncentrujących się na tematyce religijnej i nie zakładających motywacji religijnej potencjalnych adresatów oraz nie uwzględniających elementu przeżycia religijnego w swoim programie. W założeniu autora ma to być swoista „evidentia existentiae” – empiryczny dowód wzmacniający teoretyczne argumenty, a jednocześnie ilustrujący główne kierunki kreacji tej oferty oraz moduły ją tworzące. Kolejne rodzaje ofert (opisane z podaniem wybranych typowych destynacji i propozycji) są ilustrowane szerszymi prezentacjami konkretnych przykładów.

2.1. Tematyzowane religijnie wyjazdy grupowe do destynacji poza Polską.

Podróże grupowe o wyraźnym profilu religioznawczym oferuje m.in. wyspecjalizowane w turystyce religijnej austriackie biuro Biblische Reisens. Jedną z takich propozycji jest 15-dniowa wyprawa „Środowisko Biblijne” do krajów Bliskiego Wschodu [*Biblische Reisen*

2004, s. 13], inną 9-dniową podróż po miejscowościach w Grecji znanych z wielkich ośrodków antycznych kultów hellenistycznych [s. 23], dalej: 8-dniowa edukacyjna podróż biograficzna śladami Jezusa po Izraelu [s. 8], trwająca 9 dni wyprawa śladami podróży misyjnych Apostoła Pawła [s. 22] albo podróż po klasztorach i dawnych miejscach kultu świętych w Irlandii [s. 39]. Na programy wszystkich wymienionych podróży tego organizatora składają się zwiedzania i inne moduły edukacyjne, najczęściej realizowane przez pilota - specjalistę w odnośnej dziedzinie religii oraz formie spotkań z tzw. świadkami, reprezentantami danej religii lub przedstawicielami opiekunów miejsca świętego. Ich uczestnicy otrzymują fachową literaturę, opracowaną specjalnie na potrzeby podróży i zestawioną według jej etapów. Nie biorą w nich udziału duchowni, a program nie przewiduje czynnego zbiorowego udziału w obrzędach (natomiast często proponuje ich obserwację). Z kolei indywidualną 8-dniową podróż tematyczną w formie przygotowanych pakietów, eksploatującą tematykę Starego Testamentu (tu: Prawa i Talmudu) oferuje monachijskie biuro specjalizujące się w wyprawach kulturowych [*Marco Polo* 2006, s. 20-21]. To samo biuro proponuje także 16-dniową tematyczną podróż szlakiem buddyjskich pagód (w ramach świadczeń jest oprowadzanie i wprowadzenia religijne i historyczne oraz fachowa literatura z tą samą zawartością). Ośmiodniową klasyczną podróż tematyczną po „Ziemi Świętej” śladami wydarzeń biblijnych z programem obejmującym zwiedzanie o charakterze edukacyjnym pod kierunkiem fachowego pilota-religioznawcy proponuje największy niemiecki organizator podróży studyjnych [Studiosus 2007, s. 188n]. Nawet kościelne biura pielgrzymkowe z zachodniej Europy posiadają w swojej ofercie obok typowych grupowych pielgrzymek także wyprawy o charakterze edukacyjnym, przykładem takiej propozycji niech będzie choćby wyprawa „Poszukiwanie Śladów Wyjścia na Półwyspie Synaj” z wyraźnym programem krajoznawczo-edukacyjnym, bez wątków religijnych (uczestnictwo w obrzędach możliwe jest w ramach czasu wolnego) [*Reisedienst FP*, 2001, s. 12-13].

Przykładem kulturowej turystyki religijnej zorientowanej na dziedzictwo judaizmu są wybrane oferty z katalogu szwajcarskiego biura JCT, specjalizującego się w organizowanych po całym globie podróżach kulturowych śladem obecności i kultury Żydów. Jedną z tych ofert jest 11-dniowa podróż szlakiem ruchu chasydzkiego po Polsce i Ukrainie [JCT, Programm 2011, s. 16-17].

Przykład 1. Oferta podróży „Przy kolebce Chasydyzmu”

Oferent	Jewish Culture Tours, Zürich
Czas trwania	11 dni
Miejsca odwiedzane	Warszawa - Góra Kalwaria - Kock - Lublin - Leżajsk - Bobowa - Lesko - Przemyśl, Lwów - Kołomyja - Wiśnicz - Czerniowce - Miedzybórz - Berdyczów - Braclaw – Brody.
Moduły edukacyjne	5 prelekcji tematycznych, czytanie literatury chasydzkiej z komentarzami, spotkanie w Żydowskim Instytucie Historycznym i archiwum miejskim (np. w Rzeszowie), spotkania ze świadkami historii.
Inne ważniejsze elementy	Zwiedzania tematyczne synagog, miejsc biograficznych cadyków, komentarzy żydowskich, wieczerza szabatowa w tradycji żydowskiej, przedstawienie teatralne (dramat oparty na wątkach tradycji chasydzkiej), koncert muzyki chasydzkiej lub klezmerskiej.
Elementy religijne w programie	Fakultatywny udział (obserwacja) w liturgii synagogałnej

Źródło: [JCT, Programm 2011]

2.2. Przykłady oferty przyjazdowej polskich touroperatorów.

Odpowiadając na popyt na tematykę religijną wśród turystów kulturowych polscy touroperatorzy realizują na terenie naszego kraju szereg wycieczek dla obcokrajowców. Wśród przykładów można wymienić ofertę krakowskiego biura Jan-pol [*Treffpunkt Polen 2012*, s.20], w której znajduje się podróż szlakiem sanktuariów południowej Polski bez programu religijnego. Z kolei poznańskie biuro KulTour.pl na swoim portalu ofertowym proponuje m.in. 12-dniową podróż śladami ruchu chasydzkiego w południowo-wschodniej Polsce i na Ukrainie [*KulTour.pl, www 2012*], w jego katalogu ofert można również odnaleźć m.in. sześciodniową podróż po głównych stacjach życia i działania Jana Pawła II w Polsce, z bogatym programem edukacyjnym (7 prelekcji, 2 spotkania) i tylko fakultatywnym programem religijnym [*KulTour.pl 2010*, s.16]. Biuro Travelprojekt proponuje turystom niemieckojęzycznym wyprawę w Wielkim Tygodniu do Małopolski tropem misteriów pasyjnych i zwyczajów wielkanocnych, bez programu religijnego, za to z koncertem muzyki religijnej, szczegółowym wyjaśnieniem Ołtarza Mariackiego, uczestnictwem w święceniu pokarmów i obserwowaniem wielkopiątkowego Misterium Pasyjnego w Kalwarii Zebrzydowskiej [*Travelprojekt 2012*, s. 40n]. Wprawdzie w kontekście dominującego w kraju ukierunkowania ruchu turystycznego na katolickie sanktuaria niektóre z tych ofert wyglądają egzotycznie, z kolei inne - na tle wyłącznie religijnego aspektu eksploatacji miejsc świętych – mogą wydawać się nieco kontrowersyjne. Niemniej należy w nich widzieć forpocztę zarówno nowego kontekstu i stylu uprawiania turystyki religijnej, jak i nowego podejścia do kulturowych walorów generowanych przez religię.

Przykład 2. Oferta podróży tematycznej „Kirchenchor und Eiersegen in Krakau”

Oferent	Travelprojekt, Kraków
Czas trwania	4 dni
Miejsca odwiedzane	Kraków, Kalwaria Zebrzydowska, Wadowice
Moduły edukacyjne	Prelekcja wprowadzająca w polskie zwyczaje wielkanocne (1),
Inne ważniejsze elementy	Zwiedzania: tematyczne (1), biograficzne (1), inne (1), warsztaty malowania pisanek wielkanocnych, udział w misterium pasyjnym w Kalwarii Zebrzydowskiej i w święceniu pokarmów wielkanocnych, koncert muzyki sakralnej.
Elementy religijne w programie	Udział w obrzędzie święcenia jajek i misterium pasyjnym (obserwatorzy), możliwość uczestniczenia w liturgii W. Tygodnia (w ramach czasu wolnego).

Źródło: [*Travelprojekt 2012*, s. 40-41]

2.3. Przykłady oferty wyjazdowej polskich touroperatorów.

Zorganizowane podróże kulturowe ukierunkowane na tematykę religijną nie są oferowane tylko w Polsce dla cudzoziemców, ale także za granicą dla Polaków - i czynią to rodzime biura podróży. Są wśród nich oferty na poziomie porównywalnym z opisanymi wyżej wyprawami kulturowo-religijnymi zachodnich touroperatorów o bogatej zawartości modułów edukacyjnych i przeżyciowych (jak zwiedzania fabularyzowane). Ich część stanowią jednak również ukierunkowane na cele o profilu religijnym wycieczki objazdowe z nieco ambitniejszym programem. Do tych pierwszych należy zaliczyć propozycję wycieczki po miejscach reformacji luterańskiej w Turynii i Saksonii Anhalckiej wspomnianego biura KulTour.pl. Wyprawa ta, proponowana w wersji dłuższej (8 dni) i krótszej (4 dni) – ma charakter religioznawczy i obejmuje liczne moduły edukacyjne. W ofercie tego samego touroperatora znajduje się także tematyczna wycieczka po trasie niemieckich katedr [*KulTour.pl, www 2012*]. Do grupy wypraw religijnych o charakterze poznawczym (lecz

z mocno zredukowanym elementem edukacyjnym) można zaliczyć propozycję polskiego touroperatora Ecco-Travel „Indie - Święte miasta” - 13-dniowy program objazdu po świętych miejscach hinduizmu i islamu w północnych Indiach [Ecco Travel, www 2012]. Natomiast typową tematyczną podróż po „Ziemi Świętej” z sześciodniowym programem zwiedzania, koncentrującym się na miejscach biblijnych ale nie obejmującym elementów religijnych proponuje między innymi radomskie biuro Alfa Star [Alfa Star, 2012, s. 22]. Należy przypuszczać, że jest tylko kwestią czasu, gdy w odpowiedzi na rosnący popyt zainteresowanych własną i cudzymi religiami klientów, coraz częściej decydujących się na dalekie wyjazdy zagraniczne, ta nisza tematyczna będzie stopniowo odkrywana i zagospodarowywana przez coraz liczniejszych krajowych oferentów, a po spodziewanym stopniowym przesunięciu preferencji polskich turystów na rzecz większego uwzględnienia jakości kosztem wyłącznej dominacji ceny - ich programy będą ewoluowały w kierunku podobnym, jak to się stało w przypadku wyspecjalizowanych zachodnich konkurentów.

Przykład 3. Oferta podróży „Niemieckie Miasta Reformacji”

Oferent	KulTour.pl, Poznań
Czas trwania	8 dni, wersja krótsza: 4 dni
Miejsca odwiedzane	Eisleben, Erfurt, Wittenberga, Augsburg, Wormacja, Marburg, Eisenach,
Moduły edukacyjne	Prelekcje tematyczne (8): biografie reformatorów, geneza i przebieg reformacji, jej wpływ na społeczeństwo i kulturę Niemiec, doktryna ewangelicka, charakterystyka wspólnot ewangelickich.
Inne ważniejsze elementy	Zwiedzania tematyczne miejscowości (7), zwiedzanie wystaw tematycznych (5), miejsc biograficznych (Luther, Melanchton) (5), zwiedzanie fabularyzowane (1), posiłek tematyczny (1), spotkanie z reprezentantami wspólnoty ewangelickiej (1).
Elementy religijne w programie	W czasie wolnym możliwość uczestnictwa w ewangelickiej liturgii niedzielnej

Źródło: [KulTour.pl, www 2012]

2.4. Sieciowe projekty tematyczne na przykładzie „Wege zu Luther”

Klasycznym przykładem kulturowo-turystycznego podejścia do religijnego dziedzictwa jest niemiecki projekt „Wege zu Luther”, organizowany we współpracy miast-miejsc kluczowych wydarzeń reformacji, obiektów gromadzących jej materialne świadectwa oraz instytucji powołanych w tym celu przez niemieckie kościoły ewangeliczne. Dwoma podstawowymi zadaniami realizowanymi w ramach projektu jest 1) dostarczenie szeregu różnorodnych modułów potrzebnych touroperatorom organizującym podróże tematyczne, jak zwiedzania i warsztaty, prelekcje a nawet całodzienne sympozja tematyczne dla grup [Augustinerkloster, www 2012] oraz tematycznej rozrywki (m.in. koncerty), 2) zapewnienie informacji turystycznej i obsługi pakietowej dla indywidualnych turystów, włącznie z usługami noclegowymi w poszczególnych miastach i udziałem w eventach oraz warsztatach [Wege zu Luther, www 2012]. W ramach projektu w poszczególnych miastach wyodrębnione komórki informacji turystycznej realizują zwiedzania tematyczne, w tym fabularyzowane, mikroeventy (np. kolacja „z Lutrem” i tematyką reformacji), rozprawdzają także przewodniki tematyczne umożliwiające samodzielne zwiedzanie miejsc reformacji [Wege... in Wittenberg, 2011].

Przykład 4. Projekt turystyczny: „Wege zu Luther”(oferta sieciowa)

Oferent	Stowarzyszenie „Wege zu Luther” (miasta reformacji i instytucje: Kościoły, muzea i in.)
Miejsca uczestniczące	Erfurt, Schmalkalden, Eisenach, Eisleben, Wittenberga, Weimar, Magdeburg, Torgau
Moduły edukacyjne	Prelekcje regularne i na zamówienie (szeroka oferta), mikroeventy w muzeach, dni tematyczne, grupy dyskusyjne.
Inne ważniejsze elementy oferty	Zwiedzania fabularyzowane i tematyczne, posiłki tematyczne, koncerty tematyczne.
Elementy usługowe	Pakiety pobytowe dla grup i osób indywidualnych, bilety na imprezy tematyczne,
Elementy religijne w programie	Pełna informacja o programie nabożeństw, fakultatywny udział (zaproszenie),

Źródło: [Wege... In Wittenberg; Wege zu Luther, www 2012]

2.5. Wykorzystanie klasycznych szlaków pielgrzymkowych na przykładzie „Camino”.

Najnowsze obszerne studium dotyczące funkcjonowania europejskich szlaków kulturowych potwierdza dla pierwszych lat XXI wieku znaczny wzrost skali turystyki religijnej, w tym praktyki pielgrzymowania, jednocześnie wskazując na przykładzie najbardziej popularnego celu pielgrzymek (Santiago de Compostela), że motywacją religijną kieruje się tylko nieco więcej niż połowa odbywających te wyprawy: u pozostałych stwierdzono motywy mieszane lub poznawcze [EICR 2012, s. 27]. Nawet raport opracowany przez samo sanktuarium (zestawiający dane zebrane tylko od osób, które poprosiły o potwierdzenie pobytu) ujawnia, że ponad 6% z nich podało motywy *wyłącznie* pozareligijne motywy swojej wyprawy (przy jednoczesnym wskazaniu przez ponad 50% motywów mieszanych) [Informe estadístico 2011, s. 2]. Na podstawie obserwacji uczestniczącej i przeprowadzonych badań wycinkowych obecność turystów motywowanych czynnikami innymi niż religijne potwierdza także A. Orzechowska-Kowalska [2012]. Analiza aktualnego wykorzystania oferty szlaku na jego hiszpańskim odcinku w oparciu o liczne badania szczegółowe potwierdza, że obok pielgrzymów i zwykłych turystów można na niej spotkać tysiące ludzi, w dużej części młodych, nie tylko nie samych katolików, ale także niechrześcijan (w tym muzułmanów i żydów) oraz niewierzących, przemierzających galicyjskie odcinki Drogi. Co ciekawe twierdzi się tam, że dla wielu z nich wędrówka jest okazją do zamierzonej konfrontacji chrześcijańskich i średniowiecznych idei i wartości zmaterializowanych w postaci dziedzictwa na tym szlaku z światopoglądem i poglądami swoimi i swoich towarzyszy drogi, często także dokonują oni reinterpretacji tego dziedzictwa, w czym zresztą wspomaga ich przygotowywana dla nich literatura [Lois Gonzalez 2012, s.187-188]. Niektórzy europejscy organizatorzy wypraw kulturowych przygotowują indywidualne propozycje pakietowe pieszej wędrówki Droga, przy czym ich program nie zawiera elementów religijnych [Ikarus Tours 2012, s. 21]. Z kolei inne propozycje obejmują wielodniowy pobyt w przestrzeni Drogi z krótkimi wędrówkami poszczególnymi jej odcinkami ze zwiedzaniem autokarowym i odcinkami wędrówki pieszej z fachowym komentarzem pilota-przewodnika, literaturą tematyczną oraz... luksusowym hotelem i komfortowymi kolacjami [Tigges 2012 s.44-45].

Przykład 5: Oferta indywidualnej wędrowki kulturowej w przestrzeni Drogi Św. Jakuba

Oferecent	Ikarus Tours, Königstein, Niemcy
Czas trwania	12-13 dni
Przebieg / miejscowości	Do wyboru: 4 odcinki Drogi (Francja-Hiszpania): St. Jean Pied de Port – Pamplona; Pamplona – Burgos, Burgos – Astorga; Astorga – Santiago de Compostela.
Elementy edukacyjne	Literatura tematyczna i krajoznawcza,
Inne istotne elementy	Loty, rezerwacja hoteli, transport bagaży, możliwość zamówienia zwiedzania,
Elementy religijne	Brak w ofercie, możliwe we własnym zakresie

Źródło: [Ikarus Tours 2012, s. 21]

2.6. Inne szlaki tematyzowane religijnie jako destynacje wypraw kulturowych.

Najlepszym dowodem na paralelne funkcjonowanie oferty nie skierowanej do podróżujących z motywów religijnych są oficjalne deklaracje niektórych koordynatorów szlaków kulturowych eksploatujących dziedzictwo religijne. Jeden z takich dokumentów, stanowiący oficjalną prezentację Szlaku Cysterskiego i sporządzony z okazji uznania go za Szlak Kulturowy Rady Europy podaje takie oto cele powstania organu koordynacyjnego i eksploatowanego przez szlak tematy: „*The Cistercian heritage represents: - a cultural common heritage, - an example of 'strong management' of land - a contribution to education and knowledge*” – jak widać, w kluczowej wypowiedzi dokumentu w ogóle nie pojawia się odniesienie do religii [EICR 2010]. Z kolei Karta Opactw Cysterskich deklaruje jako swój cel stowarzyszenie ich aktualnych właścicieli i ich reprezentację dla celów przedsięwzięć „kulturalnych i turystycznych” [Charte www, 2012]. Inny przykład takiej oferty to Szlak Cysterski w Walii z propozycją tematycznego zwiedzania kościołów pocysterskich [Cistercian Way, www 2012]. Przykładem z terenu Polski może być tworzony z dużym rozmachem w kilkunastu miejscowościach południowej i wschodniej Polski Szlak Chasydzki [FODŻ, www 2012]. Szlak, przeznaczony przecież (głównie) dla nie-żydów eksploatuje idee religijne i biografie wybitnych przywódców tego ruchu religijnego i obejmuje w większości obiekty o dawnej funkcji religijnej (synagogi i cmentarze), jednak jego oferta z oczywistych powodów nie zawiera elementów religijnych, chyba że w charakterze prezentacji. Także opisywane w szeregu przewodników lokalne wersje szlaków, czyli tematyczne trasy żydowskie (np. po Tarnowie [Bartosz 2002]) posiadające często zdecydowaną przewagę elementów religijnych są tworzone dla zainteresowanych nimi w aspekcie poznawczym i takie właśnie cele odbija treść kompozycja tego rodzaju opracowań.

Bardzo ciekawym przykładem międzynarodowej współpracy regionów przy tworzeniu oferty dla turystów religijnych jest leżący na niemiecko - czesko - polskim pograniczu szlak „Via Sacra” proponujący „podróż przez tysiąclecie środkowoeuropejskiej pobożności” [Begegnungen... 2011, s.6]. W ofercie skierowanej głównie do turystów indywidualnych łączy on dawne popularne miejsca pielgrzymkowe (jak Grób Pański w Görlitz, sanktuarium maryjne w Hejnicach), arcydzieła sztuki religijnej (monumentalne średniowieczne Płótno Postne w Zittau), żywe wspólnoty reformacyjnych ruchów religijnych (jak Hernhutów), i funkcjonujące przez setki lat klasztory, które przetrwały reformację otoczenia (opactwo cysterek w Panschwitz-Kuckau) unikalne budowle sakralne (jak kościół Łaski w Jeleniej Górze lub Kościół Pokoju w Jaworze), ogród biblijny w Oberlichtenau i szereg innych.

Polskie szlaki tematyzowane w kontekście turystyki religijnej ożywają bardzo powoli. Liderem tego procesu wydaje się Małopolski Szlak Architektury Drewnianej (gdzie z roku na rok przygotowana jest bogatsza literatura turystyczna, a w sezonie organizuje się koncerty tematyczne, co ukazuje stopniową reorientację oferty na turystów motywowanych poznawczo i estetycznie). Niektóre elementy oferty pozareligijnej pojawiły się także w poszczególnych obiektach szlaków cysterskich (np. nocne zwiedzanie katedry pelplińskiej), niestety postęp

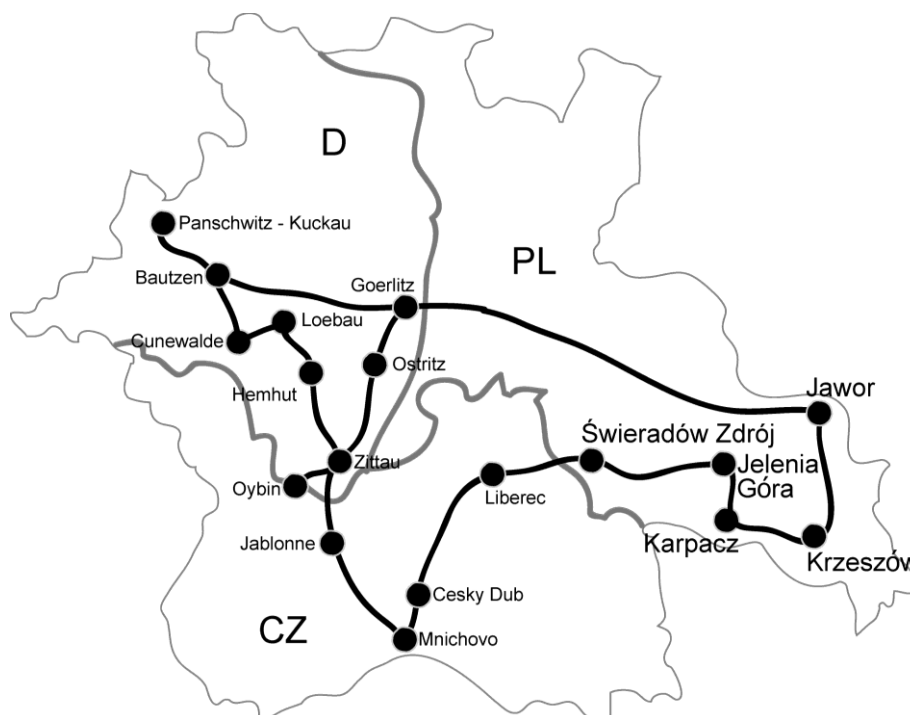
nie dokonuje się tu na poziomie szlaków jako całościowej oferty, co w efekcie uniemożliwia wykorzystanie ich pokaźnego potencjału w stopniu porównywalnym ze szlakami cysterskimi w Zachodniej Europie.

Przykład 6. Oferta Szlaku Opactw w Normandii

Nazwa szlaku, lokalizacja	Abbayes-Normandes, Normandia, Francja
Przestrzeń	9 tras (od 3 do 15 obiektów): dawne klasztory, kościoły, muzea tematyczne i regionalne, zamki.
Oferta edukacyjna	Prelekcje regularne i na zamówienie, tematyczne wystawy czasowe.
Inne elementy oferty	zwiedzania tematyczne, cykliczne koncerty.
Usługi	rezerwacja zwiedzań grupowych, noclegów, wycieczek lokalnych.

Źródło: [Abbayes, www 2012]

Przykład 7: Plan Szlaku Via Sacra.

Źródło: Mikos v. Rohrscheidt A., 2010b, na podstawie: [Via Sacra. www 2012]

2.7. Eventy religijne wykorzystywane jako oferty pobytowe

Turyści zainteresowani religią pojawiają się naturalnie także na cyklicznych eventach (jak wielkie odpusty w znanych historycznych sanktuariach lub związane z nimi wydarzenia, takie jak przybycie wielkich pieszych pielgrzymek), i na tradycyjnych publicznych obrzędach wielkich świąt (spośród chrześcijańskich w pierwszym rzędzie Wielkanocy i Bożego Ciała). Do popularnych eventów tego rodzaju poza Europą należy coraz liczniej odwiedzana przez przedstawicieli naszego kręgu kulturowego celebrowanie Ganesh Chaturthi w Bombaju. Z kolei według badań i analiz indyjskich instytucji zajmujących się turystyką, gośćmi licznych buddyjskich eventów religijnych w Indiach – obok Japończyków, Koreańczyków, Japończyków i Tajów, których można w większości traktować jak wyznawców, od lat na piątym miejscu wśród obcokrajowców znajdują się liczeni już w setkach tysięcy obywatele

Chin, nie będący wyznawcami buddyzmu. Na podstawie programów ich kilkudniowych pobytów, wykraczających poza objazdy i zwykle zwiedzanie można ich uznawać za religijnych turystów kulturowych [Indians Keep 2004, s.4-5]. Wśród chrześcijańskich celebrazji z pewnością do najliczniej odwiedzanych przez turystów należy Wielki Tydzień w Sewilli, z licznymi nabożeństwami i procesjami obrosłymi wielowiekową tradycją. Wykraczające daleko poza religijny charakter uczestnictwo turystów w innych takich religijnych „fiestach” na terenie Hiszpanii opisuje i analizuje poświęcone temu opracowanie [Buczowska, Malchrowicz, 2011]. Skalę towarzyszącej im oferty ukazuje choćby propozycja spędzenia Wielkiego Tygodnia w Sewilli dla indywidualnego turysty z programem procesji i nabożeństw oraz propozycjami tras zwiedzania i „pewnych” miejsc obserwacji na każdy dzień Wielkiego Tygodnia [Semana S. Traveller, www 2012].

Przykład 7. Oferta wyjazdu grupowego „Gdzie modlą się Indie”

Oferent	Dr Tigges (Szwajcaria)
Miejsce / Nazwa eventu	Varanasi (Indie), święto Deepavali
Czas trwania	11dni
Istotne tematyczne elementy programu	Uczestnictwo (jako obserwatorzy) w obrzędach (wielokrotnie), prelekcja i rozmowa braminem-kapłanem, spotkanie ze studentami szkoły duchownej, wizyta w aśramie z prelekcją, seria ćwiczeń jogi z wprowadzeniem, literatura fachowa, wprowadzenia (prelekcje) wyspecjalizowanego pilota-przewodnika, koncert muzyki religijnej.
Pozostałe elementy usługi	Przeloty, noclegi, posiłki, krajoznawczy objazd okolicy, wyprawa łodziami po Gangesie.

Źródło: [Dr. Tigges, www. 2012]

3. Zarys charakterystyki celów i ofert kulturowej turystyki religijnej

Na podstawie powyższych wywodów, jak również analizy przytoczonych opracowań i ofert można pokusić się o zestawienie listy typowych atrakcji przyciągających zainteresowanych religią turystów kulturowych, rodzajów wypraw dla nich organizowanych jak również najczęściej spotykanych elementów oferty i usługi, obecnych zarówno w programach wycieczek grupowych, jak i w ofercie dla podróżujących indywidualnie.

3.1. Najpopularniejsze typy walorów

Należą do nich historyczne miejsca związane z genezą poszczególnych religii, sanktuaria (miejsca uznane za święte), miejsca biograficzne wybitnych postaci (założyciele i liderzy ruchów religijnych), w tym głównie miejsca długoletniego działania i pochówku, muzea o profilu religijnym (w tym wystawy o charakterze sakralnym, historycznym i artystycznym), monumentalne, wybitne lub unikalne obiekty i zespoły architektury sakralnej, historyczne szlaki pielgrzymie, lokalne trasy tematyczne, funkcjonujące wspólnoty religijne otwarte na kontakt z turystami (w tym posiadające oferty pobytu niekoniecznie o formacyjnym charakterze, ale m.in. propozycje otwartych dyskusji i sympozjów), rozmaite typy eventów, w tym zwłaszcza cykliczne wydarzenia religijne nie ograniczające się do aktów pobożności lecz posiadające bardziej rozwinięty element obrzędowy lub towarzyszące historyczne zwyczaje, festiwale artystyczne (w tym muzyczne) i koncerty tematyczne organizowane w przestrzeni sakralnej, unikalne cmentarze wyznaniowe.

3.2. Typy wypraw i innych ofert

Przegląd publikowanych ofert z ostatnich dwóch lat wykazał, że w tym segmencie turystyki kulturowej najliczniej spotykane są wielodniowe wyprawy o charakterze studyjnym

(z silnym akcentem edukacyjnym), ukierunkowane głównie na obszary ważne dla dziejów danej religii lub genezy ruchu religijnego („Ziemia Święta”, miejsca święte buddyzmu i hinduizmu, niemieckie miasta reformacji itd.), wyprawy po szlakach: tematyzowanych religijnie (jak szlaki cysterskie, szlaki mniejszości wyznaniowych), eksploatujących turystycznie historyczne zespoły lub obiekty sakralne (szlaki architektury np. drewnianej), biograficznych (poświęconych wielkim liderom religijnym), wędrówki lub przejazdu wzdłuż historycznych szlaków pielgrzymkowych. Ponadto licznie pojawiają się oferty kilkudniowych pobyków w miejscach odbywania się cyklicznych eventów religijnych, posiadających rozbudowane obrzędy i/lub bogactwo towarzyszących form folkloru: w przypadku dalszych destynacji są to niemal wyłącznie oferty grupowe, w przypadku bliższych (np. w Europie) przeważają pakiety indywidualne. W krajach z lepiej zorganizowaną ofertą turystyczną i silniejszym popytem turystyczno-kulturowym (m.in. Niemcy, Włochy, Hiszpania) pojawiają się stopniowo produkty sieciowe, zespalaające koncentrującą się wokół tematu religijnego ofertę szeregu miejscowości dla touroperatorów oraz (coraz częściej) indywidualnych turystów w postaci rozmaitych modułów do wyboru. Również tzw. otwarte pobyty, oferowane przez niektóre wspólnoty wyznaniowe, o ile nie zawierają obligatoryjnych programów praktyk religijnych są zapewne wykorzystywane także przez niektórych uczestników turystyki turystów kulturowo- religijnej, w tych przypadkach jednak trudno wskazać ścisłą granicę między ofertą tej ostatniej a turystyki ściśle religijnej (spiritual tourism).

3.3. Charakterystyczne elementy oferty i usługi.

W zależności od rodzaju proponowanego wyjazdu, oferty na miejscu czy typu obiektu różnice w ofercie są znaczne, jednak na podstawie przeprowadzonych analiz oraz innych opracowań [zwłaszcza: Steinecke 2007, s. 109-119] można wskazać najczęściej spotykane. W znakomitej większości posiadają one profil edukacyjny, niektóre mają ponadto charakter przeżyciowy. Obok obecnego we wszystkich formach zwiedzania tematycznego obiektów i miejsc (w tym w niektórych miejscach fabularyzowanego albo np. nocnego) często spotykane są rozbudowane wprowadzenia w tematykę wyprawy w formie prelekcji ze strony wyspecjalizowanego pilota-przewodnika lub przedstawiciela odwiedzanego miejsca, a także rozwinięte fachowe komentarze w trakcie realizacji poszczególnych punktów programu. Uczestnicy są zaopatrywani w specjalnie opracowane publikacje tematyczne. Częstym punktem programu (zawsze spotykanym w ofertach eventowych) jest uczestnictwo w obrzędach, jednak ma ono z założenia charakter bierny (obserwacji). W przypadku uczestników praktykujących tę samą religię i wyznanie co świętująca wspólnota niewykluczony jest aktywny udział w nabożeństwach, jednak oferty turystyki religijnej wyróżniają się właśnie pozostawianiem formy tego udziału decyzji uczestnika, a często nawet wyłączeniem go z oficjalnego programu, z takim jednak dostosowaniem czasu wolnego, by go chętnym umożliwić. Program wypraw grupowych często zawiera spotkania z przedstawicielami odwiedzanej grupy religijnej. Tematyzowane imprezy artystyczne (koncerty, przedstawienia) są spotykane zarówno w programach pobyków grupowych, w ofertach eventowych, w propozycjach sieciowych, w obiektach zwiedzanych szlaków, jak i w pakietach oferowanych uczestnikom indywidualnych wypraw. Często zwiedzane są muzea i kolekcje tematyczne. W niektórych typach propozycji pojawiają się uroczyste, tradycyjne lub tematyzowane posiłki oraz warsztaty lub inne formy ćwiczeń, powiązane z profilem zwiedzanego miejsca.

3.4. Zagadnienie profilu kulturowego turysty religijnego:

W braku szczegółowych badań trudno o dokładniejsze przedstawienie uczestników opisanej formy turystyki. Obserwacja najczęściej pojawiających się ofert w tym segmencie

oraz dostępne w zasobach sieci komentarze i opisy odbytych wycieczek pozwalają na stwierdzenie, że są to typowi turyści kulturowi, otwarci na treści edukacyjne, opracowane w różnorodnych formach i atrakcyjnie podawane. Od pozostałych turystów w ramach tej wielkiej grupy (np. od uczestników klasycznych podróży studyjnych) różnią się oni głównie silnie skryzalizowanym zainteresowaniem konkretnymi (religijnymi) treściami i obiektami. To zainteresowanie kształtuje ich preferencje zarówno w zakresie doboru typu oferty (z określonym typem elementów edukacyjnych, z możliwością zetknięcia się z przedstawicielami danej religii i żywą liturgią), jak i miejsc docelowych (przede wszystkim tych opisanych w punkcie 3.1.). Poza podróżującymi w celu uczestnictwa w eventach turyści z tej grupy są także bardziej skłonni do odbywania dłuższych, wielodniowych podróży i to znów upodobnia ich do uczestników kulturowych podróży studyjnych [Mikos v. Rohrscheidt 2009, s. 122n]. Te cechy - ze względu na ich wpływ na korzystanie z rozlicznych i bardziej złożonych usług – czynią z nich bardzo pożądaną grupę klientów biur podróży i oferentów pakietów lokalnych i tematycznych. Przeprowadzenie badań segmentacyjnych, obejmujących wizytujących różne typy wymienionych obiektów pozwoliłoby na dokładniejsze określenie ich zachowań i oczekiwań i w konsekwencji na przygotowanie adekwatnych do nich ofert.

Wnioski i postulaty

Obserwacja statystyk i wyników powszechnie dostępnych badań socjologicznych, prezentujących w rozmaitych aspektach postępy sekularyzacji młodszego pokolenia Polaków pozwala przyjąć, że z powodów wymienionych we wprowadzeniu proporcje turystów praktykujących pielgrzymowanie i uprawiających kulturową turystykę religijną będą także w naszym kraju ulegały przyspieszonym zmianom na korzyść tych ostatnich. Przytoczone w niniejszym opracowaniu przykłady także polskiej oferty turystycznej ilustrują, że – za przykładem znacznie bardziej rozwiniętego segmentu w szeregu innych krajów europejskich – także w Polsce tworzący się stopniowo w tym zakresie popyt zaczyna napotykać na odpowiadającą mu ofertę. Zadaniem naukowej refleksji nad turystyką kulturową powinno stać się regularne analizowanie popytu i podaży w obszarze kulturowej turystyki religijnej (rozumianej jako nie-pielgrzymkowa i nie zdominowana konfesyjnie). Motywy wyjazdów uczestników tej grupy wypraw są z definicji różne od religijnych, a ich zachowania turystyczne zostały wyżej zobrazowane przez wybrane programy wypraw i oferty dla nich konstruowanej. Zdaniem autora, z uwagi na złożoność materii, ale także na zasadniczą odrębność motywów i zachowań (a zapewne także profilów społecznych turystów) badania nad tą formą turystyki kulturowej należy prowadzić równoległe w stosunku do fenomenu pielgrzymowania jak i pozostałych form „turystyki religijnej” (np. wyjazdów na rozmaite zjazdy formacyjne), posługując się w nich raczej metodologią (i konsekwentnie: kategoriami oraz terminologią) nauk kulturoznawczych (w tym religioznawczych) niż teologicznych. Jednocześnie owa analiza powinna być realizowana odrębnie w stosunku do badań skoncentrowanych na pozostałych formach turystyki kulturowej. Specyfika i geografia celów tych wycieczek, różnorodność źródeł zainteresowania ich uczestników przy równoczesnej wyraźnej odrębności ich przedmiotu, sposoby i kanały ich rekrutacji, różnica podejścia metodologicznego do konstrukcji programów wycieczek i ofert lokalnych, wymagania od personelu prowadzącego wyprawę oraz teoretyczne modele i praktyczne zastosowanie modułów edukacyjnych – wszystko to wyróżnia je w stopniu daleko większym spośród innych rodzajów turystyki kulturowej niż jest to w przypadku całego szeregu powszechnie uznawanych i osobno badanych, jak na przykład turystyka etniczna czy literacka.

Postulowana analiza religijnej turystyki kulturowej, ukierunkowana także na krajową przestrzeń turystyczną, powinna skoncentrować się na a) ustaleniu profilu kulturowego turysty religijnego (za pomocą badań kwestionariuszowych z rozwiniętymi modułami

metryczkowymi, motywu podróży i segmentacyjnymi badaniami preferencji), b) określeniu skali potencjalnego zainteresowania tą tematyką i poszczególnymi rodzajami celów oraz typami ofert ze strony aktywnych turystów kulturowych, w tym zarówno uczestniczących w turystyce pielgrzymkowej i innej motywowanej religijnie (ustalenie szans alternatywy) jak i aktualnie nie uczestniczących w niej (określenie szans ich pozyskania), c) opracowaniu możliwie pełnej typologii istniejących ofert, w tym poziomu ich organizacji (z wykorzystaniem analiz przypadków i badań eksperckich) oraz d) przeglądzie i weryfikacji stosowanych form przekazu i interpretacji (wierzeń idei i doktryn, zagadnień, rytów, wydarzeń, miejsc) i technik edukacyjnych, zarówno tych obecnych w programach zorganizowanych wycieczek, jak i proponowanych w odwiedzanych miejscach. Naukowa analiza prowadzona w odniesieniu do krajowego potencjału i oferty tej formy turystyki kulturowej może także i powinna skupić się na e) zarejestrowanych kluczowych problemach związanych z jej funkcjonowaniem turystyki i podjąć próbę wskazania sposobów ich rozwiązania lub redukcji. Niektóre z nich zostały już zasygnalizowane przy okazji publikacji wyników innych badań [Mikos v. Rohrscheidt 2010a, 2011]. Należą do nich: utrudniana faktyczna dostępność turystyczna obiektów sakralnych, brak zrozumienia ze strony ich opiekunów dla funkcji innych niż duszpasterska (elementów dziedzictwa kultury, której częścią jest także tradycja religijna) i związana z tym dyskryminacja w traktowaniu turystów kulturowych w porównaniu z klasycznymi pielgrzymami, ubóstwo infrastruktury (w tym sanitarnej), brak integracji w lokalną ofertę turystyczną i jej produkty (w tym trasy tematyczne). Odrębnym zagadnieniem takiej refleksji powinna być f) organizacja szlaków tematyzowanych religijnie i powiązane z tym podstawowe problemy takie jak: istniejące zasoby i ich geografia, optymalne model koordynacji funkcjonowania szlaku, egzekwowanie standardów udostępnienia obiektów w ramach szlaku, poziom współpracy w organizacji ofert sieciowych, pakietowych i systemowych propozycji zwiedzania szlaku. W rozwiązywaniu tych problemów można niejednokrotnie sięgać po sprawdzone i przytoczone w niniejszym tekście przykłady z dobrze funkcjonujących ofert takich jak produkty sieciowe, szlaki i programy wypraw.

W rezultacie podjęcia takiej analizy będzie możliwe zarówno ustalenie podstawowych faktów o omawianej grupie turystów i wypraw kulturowych (w tym źródeł ich motywacji oraz poziomu zainteresowań poszczególnymi typami atrakcji i usług) jak i systematyczne opracowanie oraz przekazanie tej wiedzy adeptom organizacji turystyki w ramach dydaktyki akademickiej, a także stworzenie efektywnych i atrakcyjnych dla turystów modeli organizacji wypraw i pobytów. Te ostatnie można będzie następnie udostępnić gospodarzom miejsc o religijnym profilu, by odpowiadając na zmiany popytowe byli w stanie zmodyfikować swoją ofertę i skierować ją do nowych odbiorców. Tym samym nauka - w swoim niewielkim wycinku refleksji nad zachowaniami czasu wolnego - spełni swoją podstawową funkcję: tłumaczenia (fragmentu) świata i środowiska życia oraz dostarczania narzędzi do jego lepszej organizacji. Niewykluczony jest i taki pośredni skutek że – jak na to liczą przytaczani w artykule przedstawiciele środowisk religijnych – opracowane w nowej formie i udostępnione w postaci neutralnej edukacji przesłanie religii trafi do nowej grupy adresatów i poskutkuje zmianą ich postawy religijnej. Nie jest to wprawdzie deklarowanym celem religijnej turystyki kulturowej, jednak współdziałanie różnorodnych podmiotów (w tym wypadku organizatorów turystyki i gospodarzy obiektów o religijnym charakterze) może być realizowane z różnych motywów.

Literatura:

- Bader M., Hopfinger H., 2012, *Religious Tourism in Jordan: Mutual understanding and dialogue or separation and segregation in the country's holy places?* [w:] H. Hopfinger, i inni (red.): *Kulturfaktor Spiritualität und Tourismus*, Erich Schmidt Verlag, Berlin, s. 143-156.
- Banaszkiewicz M., 2010, *Chodit pod Bogom – pielgrzymowanie a turystyka religijna we współczesnej kulturze prawosławnej Federacji Rosyjskiej*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka religijna*, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, s.171-179.
- Bartosz A., 2002, *Żydowskim szlakiem po Tarnowie*, TRCKiOT, Muzeum Okręgowe w Tarnowie, Tarnów.
- Begegnungen, die berühren*, 2011, Red. i Wyd. Marketing-Gesellschaft Oberlausitz - Niederschlesien MGO, Zittau,
- Buczowska J., Malchrowicz E., 2011, *Współczesne znaczenie hiszpańskich fiest religijnych w opinii młodych polskich turystów i mieszkańców Hiszpanii*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka religijna. Zagadnienia Interdyscyplinarne.*, Szczecin, s.111-125.
- Hey S., 1998, *Gottes Häuser: Mehr Touristen als Christen. Über die Touristiosche Nutzung von Kirchen*, „Aus Evangelischen Archiven“, Nr 38, s.75-91.
- Hopfinger H. Pechlaner H., Schön S., Antz Ch.(red.), 2012, *Kulturfaktor Spiritualität und Tourismus*, Erich Schmidt Verlag, Berlin 2012.
- [EICR 2012] - *Impact of European Cultural Routes on SMEs' innovation and competitiveness* (Studium), 2012, Europejski Instytut Szlaków Kulturowych.
- Indians Keep The Faith: Religious Tourism Booms in India* (Report), 2004, India Brand Equity Fundation, Gurgaon.
- Jackowski A., 1991, *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*, Instytut Turystyki, Warszawa.
- Informe estadístico Año 2011*, Oficina del Peregrino, Santiago de Compostela (raport).
- Jackowski A., 2010, *Pielgrzymki a turystyka religijna. Rozważania na czasie*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka Religijna*. ZNUS Nr 647, Wyd. Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin, s. 17-31.
- Lois Gonzalez E.C., 2012, *The Way to Santiago today: a multicultural Debate*, [w:] B. Włodarczyk, B. Krakowiak (red.), *Turystyka i kultura: wspólne korzenie*, ROTWŁ, Łódź, s. 179-197.
- Mariański J., 2006, *Sekularyzacja i desekularyzacja w nowoczesnym świecie*, KUL, Lublin.
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2008, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, GWSHM Milenium, Gniezno.
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2009, *Podróże studyjne jako klasyczna forma turystyki kulturowej*, [w:] Buczowska K., Mikos v. Rohrscheidt, A., (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF Poznań, s. 119-156.
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2010a, *Regionalne szlaki tematyczne. Idea, potencjał, organizacja*, Proksenia, Kraków.
- Mikos v, Rohrscheidt A., 2010b, *Turystyka Kulturowa. Fenomen, potencjał, perspektywy*, Wydanie drugie, rozszerzone i uzupełnione, KulTour.pl Poznań.
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2011, *Faktyczna dostępność turystyczna obiektów sakralnych jako problem turystyki religijnej w Polsce*, artykuł, s. 23, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka Religijna. Zagadnienia interdyscyplinarne*, jw. s. 35-57.
- Różycki P., 2008, *Motywy i cele uprawiania turystyki religijnej na przestrzeni dziejów chrześcijaństwa*, [w:] Z. Dziubiński (red.), *Humanistyczne aspekty sportu i turystyki*, AWF, SALOS, Warszawa, s. 212-218.
- Różycki P., 2009, *Turystyka religijna i pielgrzymkowa*, [w:] K. Buczowska, A. Mikos v. Rohrscheidt, *Współczesne formy turystyki kulturowej*, AWF, Poznań, s. 157-174
- EICR 2010, *European Institute of Culture Routes* (Luxembourg), *The European Route of cistercian Abbeys: The monastic influence* (okólnik).
- Charte européenne des Abbayes et sites cisterciens*, [Charte, www 2012], www.cister.net
- Orzechowska-Kowalska A., 2012, *Współczesny pielgrzym na szlaku do Santiago de Compostela*, „*Turystyka Kulturowa*” Nr 12, s. 5-24.
- Ostrowski M., 1996, *Duszpasterstwo wobec problemu wolnego czasu człowieka. Aspekt moralno-kulturalny ze szczególnym uwzględnieniem aspektów turystyki*, Wyd. Naukowe PAT, Kraków.

- Richards, G, Fernandes C., 2007, *Religious tourism in northern Portugal*, [w] G. Richards, (red.) *Cultural tourism: global and local perspectives*, Haworth Press, Binghampton, 215-238.
- Smith V.L., 1992, *Introduction: The Quest in Guest*, "Annals of Tourism Research", Nr 19 (z. 1), s. 1-17.
- Steinecke A., 2007, *Kulturismus. Marktstrukturen, Fallstudien, Perspektiven*, Oldenbourg, München-Wien
- Timothy D.J., Olsen D.H., 2006, *Tourism, religion and spiritual journeys*, Routledge, Oxford.
- Vukonic B., 1996, *Tourism and Religion*, Wyd. Pergamon, Oxford.
- Wege zu Luther in Wittenberg*, 2011 (przewodnik tematyczny), Lutherforum, Weimar.
- Wiłkońska A., 2010, *Turystyka religijna – między sacrum a profanum*, [w:] Z. Kroplewski, A. Panasiuk (red.) *Turystyka religijna*, jw. s. 60-68.

Katalogi biur podróży:

- Ecco Travel, 2012, *Katalog 2012/2013*, Wyd. Ecco Holiday, Sp. z o.o., Poznań.
- Alfa Star, 2012, *Czas na urlop (katalog 2012)*, Wyd. Alfa Star Biuro Podróży, Radom.
- Biblische Reisen, 2004, *Kulturen erleben, Menschen begegnen*, Wyd. Biblische Reisen GmbH, Klosterneuburg.
- Ikarus Tours, 2012, *Ferne Welten, Studien und Erlebnisreisen. Afrika/Europa*, Wyd. Ikarus Tours GmbH, Königstein.
- Jewish Culture Tours, 2011, *Programm 2011*, Wyd. JCT, Forch, Schweiz.
- Marco Polo, 2006, *Meine Entdeckung* (Katalog podróży indywidualnych), Wyd. Marco Polo Reisen, München.
- Dr. Tigges, *Europa Entdecken*, Katalog 2012.
- KulTour.pl, 2010, (Katalog), Wyd. KulTour.pl, Poznań.
- Reisedienst, 2001, (katalog roczny), Wyd. Reisedienst Feldkircher Pilgerfahrten, Feldkirch.
- Studiosus, *IntensiverLeben*, 2007, (katalog wypraw studyjnych i tematycznych), Studiosus Reisen GmbH, München, *Travel Projekt*, 2012, Polen. Reisepakette für Gruppen, 2012.
- Treffpunkt Polen*, Katalog 2012, Wyd. Jan-Pol, Incoming Tour Operator, Kraków.

Oficjalne portale touroperatorów, szlaków turystycznych i produktów sieciowych:

- [*Abbayes*, *www 2012*] – portal Szlaku Opactw w Normandii: www.abbayes-normandes.com
- [*Augustinerkloster*, *www 2012*] - Ośrodek edukacji w Erfurcie. www.augustinerkloster.de.
- [*Cistercian Way*, *www 2012*] – Szlak Cysterski w Walii <http://cistercian-way.newport.ac.uk>.
- [*Dr. Tigges*, *www. 2012*], Portal ofertowy touroperatora: www.dr Tigges.de/reisen/285T033
- [*FODŹ*, *www 2012*] – Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego: www.fodz.pl, w ramach portalu: Szlak Chasydzki: <http://fodz.pl/?d=5&id=32&l=pl>.
- [*KulTour.pl*, *www 2012*] – KulTour.pl – Biuro Podróży, www.kultour.pl.
- [*Semana S. Traveller*, *www. 2012*], indywidualny program Wielkiego Tygodnia w Sewilli: www.seville-traveller.com/holy-week-seville.html.
- [*Studienreisen*, *www 2012*] - elektroniczny portal połączonych touroperatorów wypraw studyjnych (www.studienreisen.de), w ramach portalu: studienreise_89861.
- Via-Sacra, *www*, 2012] interaktywna strona szlaku na portalu regionalnej organizacji turystycznej www.oberlausitz.com/ferien/kulturell/via-sacra/de
- [*Wege zu Luther*, *www 2012*] - (portal stowarzyszenia i projektu) www.wege-zu-luther.de.

Religion as a subject of cognitive interest of tourists. Analysis of the phenomenon and the offer of cultural-religious tourism.

Keywords: religious tourism, cultural tourism, pilgrimage, educational tourism.

Abstract

In the context of the current state of the discussion on religious tourism, the author justifies the need for a separate study of cognitive-oriented tourist activities relating to places and events connected with the beliefs and religious heritage traditions which not contain directly religious attitudes or practices and are not dependent from personal faith. Based on examples of tourist activities, travel offers and typical destinations this form of cultural tourism is presented and characterized. The potential field of research and problems requiring complex solutions for this segment of cultural tourism is also shown.